

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
«ДИСКУРСИВНА ПРАГМАТИКА СОЦМЕРЕЖЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА»
Анни-Марії Лучак-Фокшей
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Представлене на рецензію дисертаційне дослідження Анни-Марії Лучак-Фокшей «Дискурсивна прагматика соцмережевої комунікації інформаційного суспільства» присвячене проблематиці соціальної комунікації та її специфіці в умовах сучасного інформаціоналізму. Дано проблематика, без сумніву, є актуальною, оскільки комунікація сьогодні стає «наскрізною» проблемою. Свого часу дуже вдало написав про це Джон Дарем Пітерс у своїй відомій книзі «Слова на вітрі»: «У цьому слові [«комунікація» - Д. Ш.] поєднуються сподівання і страхи сучасного світу. Воно відкриває перед нами прекрасні світи мрій, стверджуючи можливості такого зв'язку між людьми, який був би швидшим, чистішим і повнішим за той, на який довічно прирікала нас стара “в’язниця мови”». Для задуму А.-М. Лучак-Фокшей, що знайшов відображення в дисертаційній роботі, цілком можна використати цю цитату як своєрідне мотто. Дисертантка прагне проаналізувати, наскільки соціальні мережі, які сьогодні перетворилися на один із просторів, в яких людина проявляє своє соціальне буття, можуть стати основою для «швидшого, чистішого і повнішого» зв'язку із іншими соціальними акторами. Або ж, якщо окреслити задум словами самої дисертантки, «дослідити засади та прагматику соцмережевого дискурсу як джерела соціального капіталу інформаційного суспільства для утвердження демократичних цінностей» (с. 25).

Для України така постановка питання про використання інформаційних технологій для формування громадянського суспільства та системи демократичних цінностей надзвичайно важлива. Адже наше суспільство уже понад 25 років перебуває в ситуації демократичного транзиту, побічним

негативним наслідком якого є незавершеність процесу творення інституцій громадянського суспільства, недієвість норм демократії, а також неповна сформованість демократичної політичної культури. Політична еволюція сучасного українського суспільства в глобальному світі ставить нас перед низкою глобальних викликів. А тому покладання на інформаційні технології, розуміння логіки їх впливу на політичні інституції та соціальну поведінку людей дає можливість нівелювати силу подібних загроз. Адже, як цілком слушно зазначає дисерантка, «...мережі перетворилися на своєрідний глобальний координаційний центр соціальних зв'язків, адже вони матеріалізують та вербалізують процеси формування соціально значущого дискурсу в інформаційних системах, а також здатні впливати на реальність соціуму, продукуючи нові наративи» (с. 24).

Не менш значущим мотивом даного дослідження, є спроба протестувати сучасну комунікативну філософію. Як відомо, комунікативна філософія (К.-О. Апель, Ю. Габермас) продовжує тенденції прагматичного повороту в сучасній філософії, а разом із зверненням до комунікації висловлюються очікування, що в соціальний дискурс буде введено етичний вимір, а соціальна взаємодія буде базуватися на визнанні в Іншому суворенної особистості. Усе це має стати передумовою для вирішення глобальних конфліктів та подолання глобальних криз (екологічна криза, ядерна загроза і под.), з якими стикнулося людство в кінці ХХ століття. У дисертаційному дослідження Анни-Марії Лучак-Фокшей можемо вбачати спробу з'ясувати, наскільки ідеї, які були розроблені представниками сучасної комунікативної філософії, дієві в умовах сучасного інформаціоналізму, а також як специфіка інформаційних технологій та способів комунікації, що ними породжена, впливають на комунікативну дію та формування соціального дискурсу, що мають на меті підтримку зasad громадянського суспільства.

Разом з тим, варто зауважити, що дисерантка не обмежується лише сучасною комунікативною філософією. Вирішуючи сформульовані у вступі до роботи завдання, вона звертається до різних напрямків сучасного

філософування – феноменології, герменевтики, структуралізму і постструктуралізму, філософії діалогу та ін. Це засвідчує ґрутовні знання дисертантки в галузі сучасної філософії (зокрема, соціальної). До цього варто додати й те, що соціальна філософія тут стає тлом для поєднання проблематики, що належить різним галузям філософського знання. Можемо говорити, що представлена тут концепція дискурсивної прагматики соцмережової комунікації витворюється на основі синтезу філософії комунікації (аналіз комунікації, звернення до сучасних інтернет-технологій), філософії мови (відсилення до розуміння суті мови, характерного різним напрямкам філософії – аналітичній філософії, герменевтиці, структуралізму), політичної філософії (творення проектів деліберативної демократії, проблематика становлення та розвитку громадянського суспільства). Загальним же аспектом, що став своєрідним «стрижнем» дисертаційного дослідження, на який «нанизуються» усі вищезгадані проблеми є соціально-філософський аналіз соцмережової комунікації.

Важливо відзначити і те, що А.-М. Лучак-Фокшай прагне розробити методологічну основу дискурсивної прагматики соцмережової комунікації. Це має на меті, як зауважує сама дисертантка, «...розробити методологію аналізу суб'єктивного чинника в інтерсуб'єктивній взаємодії особистостей у віртуальному просторі соціальної мережі» (с. 27). До цього додає, що практична реалізація такого філософського аналізу вимагає здійснити інтерпретацію буття актора в мережі як практичне втілення ідеї відкритості дискурсу. Разом з тим, важливим складником цього процесу є формування соціального капіталу на основі взаємної довіри у комунікативних практиках. Формування цієї методологічної основи є, у певному сенсі, одним із основних результатів дисертаційного дослідження А.-М. Лучак-Фокшай, оскільки вона пише про неї, подаючи загальну характеристику наукової новизни результатів.

Якщо мова зайшла про наукову новизну, то серед досягнутих результатів, особливо хотілося б звернутися увагу на такі положення: - подано концептуальне бачення у філософсько-соціальному знанні України

дискурсивної прагматики соцмережової комунікації інформаційного суспільства; - проінтерпретовано буття актора у віртуальній соціальній мережі через формування легенди користувача та власного дискурсу, а також долучення через комунікативну дію до мікро- та макронаративів; - доведено, що теорія сфери відкритості Ю. Габермаса може практично застосовуватися для аналізу соціальнозначущого соцмережевого дискурсу завдяки дуалістичності її вимірів: просторовому та аксіологічно-комунікативному. Безперечно, інші положення наукової новизни, подані у вступі до дисертації (с. 27-28) є не менш значущими і дають можливість краще зрозуміти особливості дискурсивної прагматики в соцмережевій комунікації. Крім того, хочу звернути увагу на те, що результати досліджень та висновки, які робить А.-М. Лучак-Фокшей у своїй роботі не є абстрактними, оскільки дисертантка постійно відсилається до прикладів із сучасного соціального життя, найбільш резонансних подій в Україні та світі (наприклад, досвіду Євромайдану та конфлікту на Сході України), а також спирається на результати соціологічних досліджень, які нещодавно проводилися в Україні (наприклад, с. 124-125).

Загальна логіка ходу дослідження передбачає декілька основних кроків. По-перше, А.-М. Лучак-Фокшей здійснює систематизацію сучасної філософії комунікації. Зокрема, вона виокремлює три її парадигми: саморозуміння, дискурсивних практик та взаєморозуміння. Парадигма саморозуміння вибудовується на основі філософії екзистенціалізму. Її аналіз дисертантка розпочинає з концепції комунікації К. Ясперса. Крім того, для відтворення цієї парадигми А.-М. Лучак-Фокшей звертається до таких філософів як О. Ф. Больнов, С. К'єркегор, М. Бубер. Парадигма дискурсивних практик передбачає комунікацію як спосіб легітимації знань в дискурсі. Дискурс у даному випадку виступає як структура з власними правилами, заборонами та умовами залучення Іншого. Формування цієї парадигми пов'язується із іменами таких філософів як Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Р. Барт. Філософія дискурсу, яка лежить в основі цієї парадигми, по суті, закладає можливість переходу до інформаційної епохи. Як зауважує дисертантка, «дискурс є не тільки

платформою для обміну інформації, але їй складною хаотичною системою. Звертаючись до понять порядку та традиції, філософи шукають здатну до організації силу, яка змогла б допомогти контролювати систему дискурсу» (с. 49). Парадигма взаєморозуміння пов'язана з іменами К.-О. Апеля, Ю. Габермаса. Вона передбачає формування дискурсу з Іншим на раціональних та моральних засадах. Одним із ключових понять цієї парадигми є інтерсуб'єктивність. Разом з тим, слід відзначити, що, звертаючись до цього поняття, дисертантка прагне відтворити «генеалогію» його розуміння в сучасній філософії і, відповідно, аналізує, наприклад, концепцію інтерсуб'єктивності в феноменології (Е. Гуссерль, А. Шюц). В цій частині роботи реконструюється також розвиток сучасної комунікативної філософії. Разом з тим, складається враження, що дисертантка не склонна ізоловати окреслені парадигми. Кожна парадигма і характерний для неї тип комунікації поєднується із двома іншими, взаємодоповнюючи одне одного. Таким чином, сучасність (з її інформаційними технологіями) творить синергетичну парадигму комунікації. На неї А.-М. Лучак-Фокшай покладає надій, що вона дозволить створити новий категоріальний апарат філософії комунікації інформаційного суспільства. Хоча можна домислити, що згадані парадигми та їх синергійна єдність переживають певні трансформації в рамках сучасного інформаційного суспільства. Витворюється своєрідна мережа дискурсів, яка, як стверджено у роботі, ототожнюється із соціально-комунікативними Інтернет-мережами. Ці мережі, у свою чергу, довели можливість солідаризації громадян у віртуальному середовищі. Дисертантка переконує, що гіперреальність стає невід'ємною частиною комунікативної філософії. І саме так витворюється основний предмет даного дисертаційного дослідження.

По-друге, дисертантка намагається з'ясувати суть поняття «відкритості». Це поняття є важливим, оскільки виступає своєрідним атрибутом простору вільної комунікації. Одна із проблем, яку піднімає А.-М. Лучак-Фокшай у своїй дисертації, стосується схоплення найбільш адекватного значення цього поняття в результаті перекладу німецького терміну «*Öffentlichkeit*», який

використовується Ю. Габермасом. Зокрема, Дисертантка звертає увагу на викривлення значення терміну «*Öffentlichkeit*» перекладачами, які, наприклад, перекладають його як «публічна сфера» чи «публічний простір». По суті, цей термін виступає своєрідною «неперекладністю». Маємо на увазі відомий проект французької дослідниці Барбари Кассен. Як зауважує ця мислителька, деякі філософські терміни називаються «неперекладностями». Але це не означає, що вони ніколи ніким не перекладалися. Йдеться про певне усвідомлення того, наскільки важко передати смисл того чи іншого поняття, оскільки він глибоко вкорінений у світовідчуття та світорозуміння певного народу чи в індивідуальний досвід певного філософа, який ним користується. Тож маємо справу із своєрідною герменевтичною проблемою: неперекладності відіграють роль ключа для розуміння Іншого та філософського тексту в широкому розумінні, який ним твориться, а також він є «мостом», який допомагає відбутися комунікації між різними філософіями. Проблему «неперекладності» чітко фіксує дисертантка у своїй роботі, коли пише про різницю розуміння терміну «відкритість» в різних культурних контекстах: «...тлумачення феномену сфери відкритості в працях англійських та німецьких філософів істотно відрізняються. Німецькі вчені пропонують два постулати, які є важливими для розуміння розвитку наукового дискурсу щодо публічної сфери: по-перше, вони стверджують, що британський переклад терміну не співвідноситься з тим змістом, який Ю. Габермас визначив у першій своїй праці; по-друге, в Німеччині існує багатовікова традиція осмислення феномену публічності» (с. 68). Разом з тим, А.-М. Лучак-Фокшай зауважує, що «сфера відкритості є концептом з більш глибинним ціннісно-змістовим навантаженням, яке окреслює не тільки “просторово непросторове поняття”, але й наголошує на певних цінностях, які Ю. Габермас намагається реанімувати в демократичному дискурсі» (с. 70). У цілому ж висновком із цієї частини дисертації є необхідність надати термінові як етичного, так і просторового значення.

Другим терміном, який має значення для розуміння дискурсивної прагматики соцмережової комунікації інформаційного суспільства, є «деліберація». Основна увагу у дисертації зосереджена на проекті «деліберативної демократії». Сфера відкритості постає для реалізації цього проекту. Відтак, вона презентується як автономна сфера між державою та громадянським суспільством, де мають здійснюватися деліберація та контестація дискурсів. Для досягнення повноти розуміння феномену деліберації та окреслення умов можливості реалізації проекту «деліберативної демократії» дисерантка розглядає основні передумови та критерії деліберації, а також аналізує найбільш значущі концепції деліберативної демократії. Авторка виходить з ідеї множинності сфер відкритості і намагається з'ясувати значення цього для сучасного демократичного процесу. Особливу увагу зосереджує на європейській сфері відкритості та її зв'язку з ідеєю деліберативної демократії. Зокрема, дисерантка зауважує, що європейська сфера відкритості формується на засадах розуму. Як пише: «Вона [європейська сфера відкритості – Д. Ш.] надає норми раціонально-критичної деліберації (яка є інклузивною, рефлексивною) та спрямована на взаєморозуміння та досягнення згоди. Так як деякі інституційні дії очевидно спричиняють цей тип комунікації більше, ніж іншого роду заходи, деліберативна демократія також надала відкрито нормативну основу для оцінювання політичних структур та інституцій, включаючи медіа» (с. 93). Важливо, відзначити, що аналізуючи засади деліберативної демократії, А.-М. Лучак-Фокшай порівнює цей політичний проект із його альтернативами, наприклад, концепцією агональної демократії Ш. Муфф.

Третім кроком дисерантки є зосередження уваги на проявленні сфери відкритості та процесів демократизації, що пов'язані з віртуалізацією активності громадян. Це складає передумову для останньої частини роботи, в якій йдеться про формування соцмережової комунікації в Facebook. Важливо, що розробляючи даний аспект дослідження, дисерантка зосереджується на

специфіці ситуації в сучасній Україні, що дає змогу зrozуміти поведінку українських громадян в соціальних мережах.

Тим не менше, до проведеного А.-М. Лучак-Фокшай дослідження, що відображене в даній дисертаційній роботі, хочу висловити декілька зауважень:

1) на мій погляд, дисерантка окреслюючи характер соцмережової комунікації та її значення для формування «сфери відкритості» і здійснення в її межах громадянської активності уникає зasadничої проблеми, а саме специфіки відношення публічного-приватного в умовах сучасного політичного світу. Йдеться передусім про нечіткість цієї дихотомії. Більше того, у випадку таких елементів соціального життя як Facebook мова може йти навіть про своєрідну мімікрію «приватного» (що виражає партікулярний інтерес) під «публічне» (що виражає спільне благо). Дисерантка висловлює переконання, що «розгляд соціальної мережі Facebook як сфери відкритості допоможе сформувати головні засади дискурсивної прагматики для зміцнення громадянського суспільства та повернення його впливу на прийняття політичних рішень» (с. 66). Однак вона не помічає суперечності між реалізацією громадянської свободи і детермінацією, зумовленою big data (що втілюється, наприклад, маніпуляціями завдяки контекстній рекламі чи неявному збору персональних даних).

2) стосується аспекту соціального капіталу і феномену довіри, які, на думку дисерантки формуються за допомогою соцмережової комунікації і, як можна домислити, сприяють утвердженню демократичного проекту. Однак, ситуація, насправді, дещо складніша, аніж її презентує А.-М. Лучак-Фокшай. Реалізація демократичного проекту в сучасному світі передбачає також і контрдемократичну складову (П. Розанвалон) та управління недовірою громадян (І. Крастев). Відтак, варто було б спробувати промислити, яким чином виражається демократична недовіра через прагматику дискурсу соцмережової комунікації в умовах інформаційного суспільства.

3) складається враження, що дисерантка відкидає усі альтернативи до деліберативної демократії, наприклад, республіканську традицію. Як відомо, у роботі «Що таке “деліберативна політика”?» Ю. Габермас аналізує основні

засади республіканської моделі демократії, демонструючи її відмінність від ліберальної. Разом з тим, деліберативна політика, яка ґрунтується на засадах теорії дискурсу, не відкидає принципів республіканства, що передбачає демократичне витворення політичної волі на основі етичного саморозуміння та також оперта деліберації на встановлений в культурі фоновий консенсус громадян, що оновлюється через спогад про встановлення республіки. Теорія дискурсу, згідно із Ю. Габермасом, сприймає елементи як республіканства, так і лібералізму та інтегрує їх в поняття ідеальної процедури обговорення і прийняття рішень.

4) загалом у роботі ми надибуємо надмір «ідеалізоване» (якщо не сказати «утопічне») трактування соцмережової комунікації (за допомогою соціальної мережі Facebook). Зокрема, дисертантка переконана, що «...Facebook може стати платформою для утвердження гуманістичних ідей у глобалізованому мережевому суспільстві» (с. 118). Тим самим, на мій погляд, втрачається з поля зору етичне значення самої комунікативної філософії (К.-О. Апеля та Ю. Габермаса), а лишається лише її методологічна роль. Адже Facebook згори набуває морального статусу, отримуючи позитивні характеристики. На мій погляд, більш доцільно було б спробувати зосередитися саме на значенні комунікативної філософії для впорядкування та моральної регуляції соцмережової комунікації й спробувати окреслити можливість застосування в умовах сучасного інформаційного суспільства Апелевого переформулювання категоричного імперативу Канта, в результаті чого він набуває (якщо взяти у дещо скороченому і спрошеному варіанті) звучання: «Чини так, ніби ти член ідеальної комунікативної спільноти».

5) останнім зауваженням може бути однобічність у розумінні соцмережової комунікації у цілому. Авторці характерний переважно позитивний погляд на комунікацію в умовах сучасного інформаційного суспільства. Вона, по суті, переконана у її виключно інтерактивному характері. Це можна продемонструвати цитатами із дисертаційного дослідження. Наприклад, А.-М. Лучак-Фокшей пише таке: «чимало українців заявили свою

громадянську позицію через профілі у Facebook та проявили власну небайдужість, сформувавши дискурс Євромайдану та відтворивши його в активних діях поза межами віртуального середовища. Це сформувало тенденцію до створення нових громадських організацій, а початок антитерористичної операції на Сході країни спричинив активізацію волонтерства. Вже у 2015 році за даними Державної служби статистики кількість членів на обліку громадських організацій становила понад 25 млн. осіб» (с. 124-125). По-перше, не зрозуміло, як можна встановити кореляцію між «заявами через профілі у Facebook» та зростанням кількості членів громадянських організацій? А по-друге, слід було б звернути увагу і на «зворотній бік» соцмережової комунікації, а саме її інтерпасивність (в тому сенсі як цей феномен розуміє, наприклад, С. Жижек).

Хочу наголосити на тому, що наведені зауваження, не мають на меті заперечити значущість чи новизну отриманих результатів дослідження, яке представлене в дисертаційному дослідженні А.-М. Лучак-Фокшей. Вважаю, що дисерантка у своїх роздумах про дискурсивну прагматику соцмережової комунікації інформаційного суспільства приходить до доволі оригінальних висновків, що відображені в кінці кожного розділу, а також в частині із загальними висновками до роботи. Дисертаційне дослідження закладає також перспективи подальшого вивчення даної проблематики.

Основні положення дослідження, так само як і висновки, викладені А.-М. Лучак-Фокшей у дисертації, дістали належну апробацію під час участі дисерантки у наукових конференціях. Також, результати роботи періодично висвітлювалися у вигляді наукових статей у фахових виданнях з переліку, затвердженого ДАК України, а також у наукометричних виданнях (загалом 4 статті у фахових виданнях України, 2 статті, що індексуються в наукометричних виданнях, 9 статей в інших наукових виданнях). Опубліковані статті та автореферат відображають основний зміст дисертації.

Відповідно до вищесказаного, маємо безсумнівні підстави твердити, що дисертація А.-М. Лучак-Фокшей «Дискурсивна прагматика соцмережової

комунікації інформаційного суспільства» характеризується актуальністю, а також має неабияке теоретичне та практичне значення для сучасної соціальної філософії. Дане дисертаційне дослідження цілком відповідає вимогам до науково-теоретичного рівня роботи і новизни результатів. При цьому також воно повністю відповідає пунктам 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами та доповненнями). Тож її авторка, Анна-Марія Миколаївна Лучак-Фокшей, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії».

**Доктор філософських наук,
доцент, проректор з науково-
педагогічної роботи
Національного університету
«Острозька академія»**

Шевчук Дмитро Михайлович

